

ARAB BALOG‘AT ILMINING TARIXIY SHAKLLANISH BOSQICHLARI VA NAZARIY EVOLYUTSIYASI

Xasanov Islombek Xasanboy o‘g‘li

Oriental universiteti, Sharq tillari kafedrası katta o‘qituvchisi

Tel.: +998 998843445

E-mail: xislombek51@gmail.ru

Ahmadxo‘jayeva Munisa

Oriental universiteti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur tezisda arab balog‘at ilmining shakllanishi, tarixiy rivojlanish bosqichlari hamda nazariy asoslarining evolyutsiyasi ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqot johiliyat davri og‘zaki poetik an‘analaridan boshlab, Qur‘on nozil bo‘lishi bilan yuzaga kelgan til-estetik jarayonlar, Abbosiylar davrida nazariy tizimlashuv bosqichi va keyingi ilmiy maktablar faoliyatigacha bo‘lgan davrni qamrab oladi. Balog‘at ilmining ma‘oniy, bayon va badi‘ kabi asosiy tarkibiy qismlari shakllanish jarayoni yetakchi mutafakkirlar asarlari asosida ochib beriladi. Xususan, Abdulqohir al-Jurjoniý nazariyasi balog‘at ilmining mantiqiy-falsafiy asoslarini mustahkamlagani ilmiy dalillar bilan asoslanadi. Tadqiqot natijalari arab stilistik tafakkurining bosqichma-bosqich ilmiy tizimga aylanish jarayonini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: balog‘at, ma‘oniy, bayon, badi‘, nazm nazariyasi, Qur‘on uslubi, arab adabiyoti.

Arab balog‘at ilmi Sharq filologik tafakkurining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. U dastlab badiiy nutqning go‘zalligini anglash va tahlil qilish ehtiyojidan kelib chiqqan bo‘lsa, vaqt o‘tishi bilan mustaqil nazariy fan sifatida shakllangan. Ushbu ilm arab adabiy merosining estetik va uslubiy xususiyatlarini ilmiy asosda o‘rganishga xizmat qiladi.

Balog‘at ilmining shakllanish jarayoni uzviy tarixiy taraqqiyot mahsuli bo‘lib, uni quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin:

Johiliyat davri og‘zaki poetik bosqichi

Ilk islomiy davr va Qur‘on ta‘siri

Abbosiylar davrida nazariy tizimlashuv

Klassik balog‘at maktablarining shakllanishi

Islomdan avvalgi davr arab jamiyatida she‘riyat asosiy madaniy-estetik hodisa bo‘lgan. Qabila sha‘ni, jasorat, muhabbat va tabiat tasvirlari poetik ifoda orqali

yetkazilgan. Bu davr she'riyati keyinchalik balog'at ilmi uchun empirik asos vazifasini bajardi.

Johiliyat she'riyatining eng yuksak namunasi sifatida e'tirof etilgan Mu'allaqot to'plami arab she'riyatining badiiy mukammalligini namoyon etadi. Xususan, Imru' al-Qays qasidalarida tashbeh va isti'ora kabi san'atlar yuqori darajada qo'llanilgan.

Mazkur bosqichda balog'at hali nazariy tizimga ega bo'lmagan, ammo nutqning fasohati va ta'sirchanligi amaliy jihatdan qadrlangan.

Islomning kirib kelishi bilan arab tilining estetik va semantik imkoniyatlari yangi bosqichga ko'tarildi. Qur'on o'zining i'joiy uslubi bilan arab notiqalari va shoirlarini hayratda qoldirdi hamda tilning nazariy jihatdan o'rganilishiga turtki berdi.

Qur'on tilining i'jazi masalasi balog'at ilmining shakllanishida markaziy o'rin egalladi. Ushbu davrda tilshunoslik va tafsir ilmi rivojlandi. Masalan, Al-Jahiz nutqning mantiqiy va stilistik jihatlarini tahlil qilgan bo'lsa, Abu Ubayda Qur'on matnidagi majoziy ifodalarni izohlashga harakat qilgan.

Bu davr balog'atning nazariy asoslari shakllanishi uchun tayyorgarlik bosqichi bo'ldi.

Abbosiylar davrida ilm-fan va tarjima harakati kuchaydi. Bayt al-Hikma faoliyati natijasida yunon mantiqi va falsafasi arab ilmiy muhitiga kirib keldi. Bu jarayon balog'at ilmining mantiqiy-nazariy asoslarini mustahkamladi.

Mazkur bosqichda balog'at uch mustaqil bo'limga ajratildi:

Ilm al-ma'oniy

Ilm al-bayon

Ilm al-badi'

Balog'at nazariyasining mukammal tizimi aynan Abdulqohir al-Jurjoniy tomonidan ishlab chiqildi. Uning nazm nazariyasiga ko'ra, nutqning go'zalligi alohida so'zlarda emas, balki ularning o'zaro sintaktik va semantik munosabatida namoyon bo'ladi. Ushbu konsepsiya balog'atni mantiqiy asoslangan ilm darajasiga ko'tardi.

Keyinchalik Abu Ya'qub al-Sakkokiy balog'atni tizimli darslik shakliga keltirdi va ilmiy tasnifni yanada aniqlashtirdi.

Keyingi davrda balog'at ilmi madrasalarda asosiy fanlardan biriga aylandi. Tafsir, fiqh va adabiyotshunoslik bilan uzviy bog'liq holda rivojlandi. Balog'at nazariyasi Qur'on tafsirida, xutba va rasmiy nutqlarda, shuningdek, adabiy asarlarni tahlil qilishda keng qo'llanildi.

Shu tariqa balog'at ilmi og'zaki poetik tajribadan nazariy mukammal tizimga aylangan fan sifatida shakllandi.

Arab balog'at ilmi uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan murakkab ilmiy tizimdir. Johiliyat davridagi poetik an'analar uning empirik asosini tashkil etgan bo'lsa,

Qur'on nozil bo'lishi mazkur jarayonni nazariy bosqichga olib chiqdi. Abbosiylar davrida esa balog'at mustaqil ilm sifatida tizimlashtirildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki:

Balog'at ilmi bosqichma-bosqich evolyutsion yo'l bilan rivojlangan;

Qur'on i'jazi nazariy shakllanishning asosiy omili bo'lgan;

Nazm nazariyasi balog'atning ilmiy asoslarini mustahkamlagan;

Klassik davrda balog'at mukammal ilmiy tizim sifatida shakllangan.

Mazkur tezis arab stilistik tafakkurining tarixiy taraqqiyotini yaxlit ilmiy konsepsiya asosida yoritishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dr. Mustafo as-Soviy al-Juvayniy. Manhaju az-Zamahshariy fi tafir al Qur'an va bayani i'jazihi. Dor al Maorif. Misr. – B. 275. 1984.

2. Ergashev, O. B. Aristotel mantig'ining arab tiliga tarjima qilinishi va Islom olamiga yoyilishi) Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences (E)ISSN: 2181-1784. 4(7), July, 2024.

3. Izutsu, T. God and Man in the Qur'an. – Tokyo, 1964.

4. Mamadaliyev, A.A., Izzetova, E.M. Arab-musulmon sharqida madaniyat va ilmiy falsafiy fikr taraqqiyotining tarixiy rekonstruksiyasi (VIII-XII asrlar). Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. (E)ISSN: 2181-1784. 5(3), March, 2025.

5. Muhammad Abd al-Muttalib. Uslubiyat al-Qur'an. Qohira: Dar al-Fikr, 1980.

6. Neuwirth A. The Qur'an as Text. – Leiden, 1996.

7. Nosirova, M. A. "Arab tili stilistikasi", Toshkent Davlat sharqshunoslik instituti, 2017.

8. السكاكي، أبو يعقوب. مفتاح العلوم. بيروت: دار الكتب العلمية، 1987.

9. عبد القادر حمراني. الفكر الأسلوبى لدى عبد القاهر الجرجاني جسور المعرفة Volume 3, Numéro

10, Pages 376-389. 2017-06-01

10. القزويني، جلال الدين. تلخيص المفتاح في المعاني والبيان والبدیع. بيروت: دار الفكر، 1998.